

Tullingsåsfyndet

Arkeologisk undersökning av en redskapsdepå

Tullingsås 3:43, Ström sn, Strömsunds kn, Jämtlands län

Annabell Rahm

RAPPORT – JAMTLI 2017:12
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2017

Kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS 2006/02204

Omslagsbild: Utsikt över den undersökta anläggningen vid ett återbesök i maj 2017. Bild tagen mot Ö.

Foton: Amanda Jönsson, Karl-Johan Olofsson och Annabell Rahm

Redigering och layout av framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli

Jamtli medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons-licensen CC BY, undantaget Lantmäteriets kartor samt annat upphovsrättsskyddat material.

ISSN 1654-2045

Innehåll

Sammanfattning.....	1
Bakgrund.....	1
Beskrivning och känd fornlämningsbild.....	2
Syfte och frågeställningar.....	2
Metodval.....	2
Undersökning.....	3
Fynd och analyser.....	6
Resultat och tolkning.....	7
Datering.....	7
Grav eller depåfynd? – Tidigare forskning.....	8
Depå eller depå?.....	10
Sammanfattande diskussion.....	11
Litteratur.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter.....	13

Bilagor:

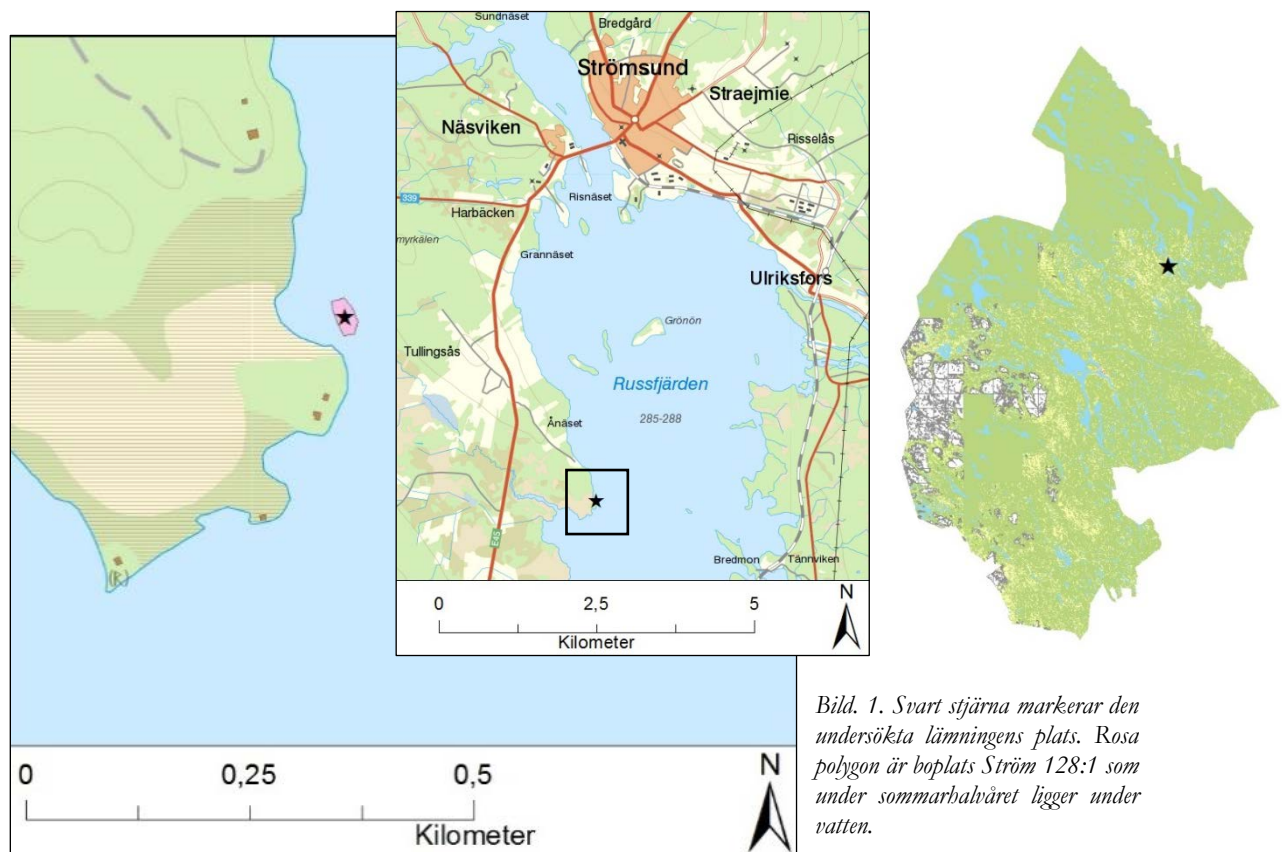
1. Tabell
2. Fyndlista
3. Fotobilaga
4. Konserveringsrapport

Sammanfattning

På boplatz RAÄ Ström 128:1 i byn Tullingsås strax söder om Strömsund i norra Jämtland hade vid flera tillfällen framkommit järnföremål samt en spetsoval eldslagningssten. Fynden låg på ett sådant läge att misstankar om en eventuell stensättning väcktes. Lämningen ligger under större delen av året under vatten på grund av dämningar i Russfjärden, detta innebär att lämningen var utsatt för kraftig erosion. Jämtli beslöt därför att söka medel från länsstyrelsen i Jämtlands län för en totalundersökning för att samla in den information som fortfarande kunde tas till vara på. Huvudsyftet var att få en större förståelse för lämningen och dess kulturella kontext och förhoppningsvis kunna avgöra om det faktiskt rörde sig om en grav eller ej.

Vid undersökningen framkom ytterligare järnföremål och fyndsammansättningen bestod slutligen av en spetsoval eldslagningssten, en spjutspets, en fil, en holkyxa samt ett flertal mindre järnbitar. En nedgrävning fanns på platsen, i botten av denna fanns ett fyndtomt kollager. Fynden daterar anläggningen till sen folkvandringstid eller tidig vendeltid. På grund av avsaknaden av mänskliga kvarlevor kunde inte gravtolkningen styrkas, och fyndet har därför tolkats som en depå.

Bakgrund

Undersökningen föranleddes av att flera fynd av järnålderskaraktär samt en trolig stensättning framkommit inom boplatzen Ström 128:1, som ligger nära Tullingsås strax utanför Strömsund. Platsen ligger inom Z13 Russfjärden - Hallviken, som är riksintresse för kulturmiljövården på grund av områdets talrika fångstboplatser och andra lämningar efter en forntida fångstbefolkning.

Erik Svanberg, lärare och amatörarkeolog i Strömsund, hade på platsen funnit en del av en spetsoval eldslagningssten samt en holkyxa i järn. Bägge dessa fynd brukar i Jämtland dateras till

den mellersta delen av järnåldern och förekommer ibland som gravgåvor. Boplatsen ligger idag till större delen under vatten vid normalt vattenstånd, vid Russfjärden i Ströms Vattudal som är reglerad.

Våren 2007 besiktigades platsen av antikvarie Karl-Johan Olofsson från Jamtli, då konstaterades att en förmodad stensättning med stora erosionsskador fanns vid fyndplatsen. Lämningen ligger vid normalt vattenstånd till största delen under vatten. Vid besiktningen påträffades också ytterligare ett fynd, en järnten, vilket stärkte bedömningen att det kunde röra sig om en grav.

Eftersom risken för ytterligare erosionsskador på fornlämningen var stor ansökte Jamtli hos länsstyrelsen om bidrag samt tillstånd för att utföra en arkeologisk utgrävning av den nyupptäckta anläggningen.

Beskrivning och känd fornlämningsbild

Den förmodade stensättningen troddes innan undersökningen vara närmast rund, 3 m diam. och intill 0,3 m h, delvis stenfylld och delvis övertorvad. Stensättningen antogs vara starkt eroderad och att mycket av det finare fyllningsmaterialet och torven hade sköljts bort. Den är belägen på den västra delen av den registrerade boplatsen Ström 128:1, som vid normalt vattenstånd till största delen ligger under vatten. På grund av de svåra erosionsskadorna och avsaknaden av tydliga konstruktionsdetaljer var avgränsningen av den förmodade stensättningen mycket svårbedömd. De fynd som framkommit på platsen gav dock anledning att tro att det rörde sig om en stensättning.

Inom riksintresset Z13 Russfjärden – Hallviken finns ett hundratal strandbundna fångstboplatser, fem kända stensättningar och två fångstgropssystem. I närområdet kring boplatsen Ström 128:1 finns ett flertal registrerade boplatser av stenålderskaraktär. I den östra delen av Russfjärden är sedan tidigare en stensättning registrerad, belägen ca 2,3 km rakt Ö om den ovan beskrivna lämningen. Även i den södra delen av sjön är stensättningar registrerade.

Syfte och frågeställningar

Undersökningens huvudsyfte har först och främst varit att ta reda på vad det faktiskt rörde sig om för sorts lämning. Fynden tyder på att det skulle kunna vara en stensättning (d.v.s. en grav), men bristen på stenkonstruktioner tyder snarare på att det istället kan handla om ett depåfynd. Ett delsyfte har också varit att extrahera så mycket information ur lämningen som möjligt innan ytterligare erosionsskador hunnit uppkomma.

Frågeställningarna för undersökningen sammanfaller till största delen med syftet och handlar även om att knyta lämningen till en geografisk och kulturell kontext (med hjälp av t.ex. närmare dateringar) för att ytterligare belysa områdets och riksintressets förhistoria. Här kommer definitionen av den kulturella kontexten innebära att lämningens samtida förhållanden ska förstås. Hur värderingar sett ut, vilka traditioner som varit starka och vilka inflytanden och trender man valt att följa eller inte. Hur mycket av detta kan man utläsa ur en lämning som denna?

Metod

Till att börja med undersöktes platsen med metalldetektor, anläggningens avgränsning bestämdes med hjälp av de utslag man fick. Den förmodade anläggningen frilades från torv och större stenar och snittades därefter. Schaktet plangrävdes men jorden sållades inte. Ytan som undersöktes var ca 0,75 m² stor, istället för de 10-12 m² som enligt undersökningsplanen var tanken från början. Väl på platsen och baserat på att fyndkoncentrationen inte var så spridd ansåg arkeologerna att den

begränsade ytan var tillräcklig för att uppfylla syfte och besvara frågeställningar. Dokumentationen av schaktet gjordes med hjälp av manuellt mätinstrument utifrån ett lokalt koordinatsystem. Anläggningens utbredning och profilen i snittet dokumenterades på varsitt millimeterpapper (översiktsskissen i skala 1:20 (se bild 2) och snittet i skala 1:10 (se bild 5)), dessa digitaliserades sedan i ArcMap 10.5 i samband med rapportskrivandet. Läsaren ska vara medveten om att material och ritningar tolkats och digitaliserats av författaren 8 år efter utförd undersökning, dock med viss hjälp från de undersökande arkeologerna.

Undersökning

Undersökningen började med att i bästa möjliga mån avgränsa anläggningen för att avgöra var schaktet skulle öppnas. Då inga synliga konstruktioner kunde urskiljas skedde avgränsningen med hjälp av metalldetektor, och ett schakt drogs genom det område där koncentrationen av fynd var som störst. Torven dokumenterades och lyftes sedan bort för att frilägga den yta som valts ut för snittning (se bild 3 och 4). Inte heller under jord var någon konstruktion synlig, däremot fanns där tydliga spår efter en nedgrävning. Under denna fanns fläckar av kol (se bild 5).

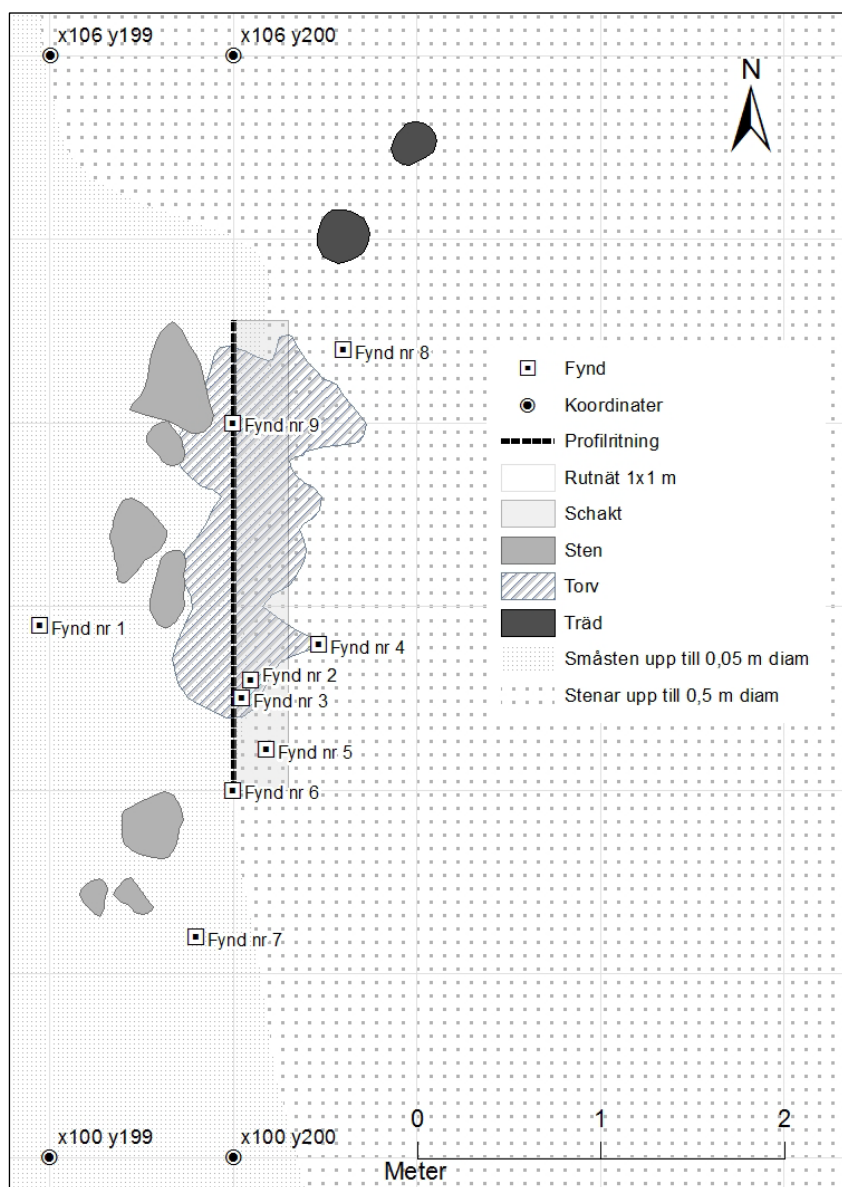

Bild 2. Översiktsskiss över anläggningen, bestående av en fyndkoncentration kring några grästuvor och spridda stenar. Fynd 1 - järnbit Fynd 2 - järnbitar Fynd 3 - järnbit Fynd 4 - spjutspets Fynd 5 - holkyxa Fynd 6 - järnbitar Fynd 7 - järnbit Fynd 8 - järnbit Fynd 9 - fil Se bilaga 2, fyndlista, för ytterligare information.

Bild 3 och 4. Anläggningen före och efter avtornning. Båda bilderna tagna mot N.

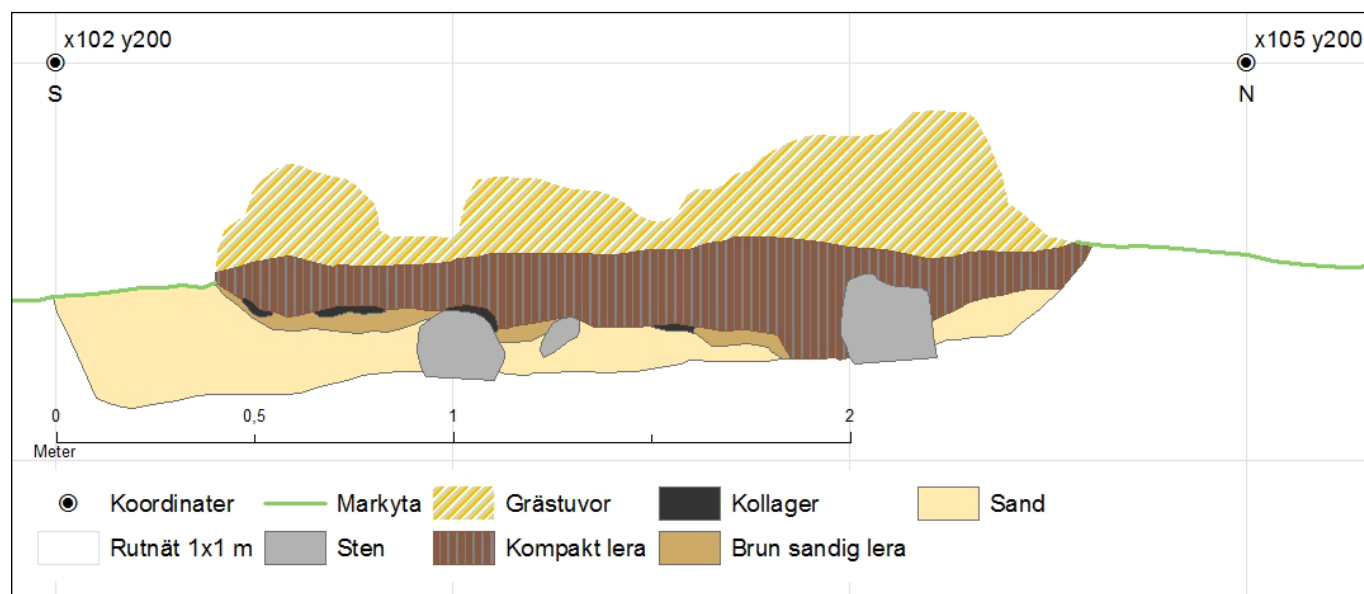

Bild 5. Profiltritning ritad mot V. Nedgrävningen syns tydligt i form av kompakt lera i sandlagret, under leran dök ett fläckvist kollager upp.

Bild 6. Volontär Erik Svanberg och grävledare Amanda Jönsson dokumenterar profilen i schaktet. Bild tagen mot S.

Bild 7. Jordsonden markerar fyndplatsen för bolkeyxan (fynd 5). Bild tagen mot NÖ.

Fynd och analyser

Erik Svanberg hade sedan tidigare hittat både en eldslagingssten (se bild 11 och 12) samt en holkyxa (se bild 9). Jamtlis arkeolog Karl-Johan Olofsson hittade vid besiktningstillfället 2007 en järnten, som efter konservering identifierades som en fil (se bild 10). Vid undersökningen bestod de flesta fynd av oigenkännliga järnbitar som var utspritt kring grästuvorna. I nedgrävningen och kollagret återfanns inga fynd, utan allt låg ovan jord eller i torven. Fyndlistan i denna rapport inkluderar alla fynd som hittats på platsen, både de som tagits tillvara på innan och under undersökningen (se bilaga 2, fyndlista).

Bild 8. Fynd nr 4. Spjutspets med holk och markerad rygg, 13,5 cm lång, efter konservering. I holken finns förkolnat trä och en av de ursprungliga nitarna kvar. Modellen är typisk för äldre och mellersta järnålder och liknar dessutom äldre bronsspetsar, som även de ofta var prydda med en markerad rygg. Liknande exemplar återfinns ofta i depå- eller gravkontexter.

Bild 9. Fynd nr 5. Holkyxa, 13 cm lång, efter konservering. Hittades av Erik Svanberg tidigt våren 2007 och låg då i ytan på anläggningen. Troligen mellersta järnålder (folkvandringstid/vendeltid), exempel finns på liknande fynd i depå- och gravkontexter.

Bild 10. Fynd nr 9. En 11 cm lång fil med tånge (efter konservering). Kvadratisk i genomskärning och bitvis syns ännu de trågående räfflorna på alla fyra sidor (se bilaga 4, konserveringsrapport). Filen hittades av Karl-Johan Olofsson under besiktningen av platsen våren 2007.

Bild 11 och 12. Fynd nr 10. Spetsoval eldslagningssten. Okänt var i anläggningen den hittades, finns nu i Erik Svanbergs ägo.

Resultat och tolkning

Undersökningens huvudsyfte är att reda ut vad det rör sig om för sorts lämning. Resultaten från undersökningen visar på två möjliga tolkningar; grav eller depåfynd. Anläggningen ska också placeras i en större geografisk och kulturell kontext för att förstås som en del av sin samtid och som en kulturell identitetsfaktor. Nedan följer därför två djupgående diskussioner, en om anläggningens datering samt en om vad det är för sorts lämning.

Datering

Några tillräckligt bra kolprover kunde inte tas i anläggningen vilket innebär att dateringen är helt beroende av fynden på platsen. Fynden visar stora likheter med redskapsfynd, eller hantverksdepåer som de också kallas, i Hälsingland, Härjedalen och Dalarna och som utförligt diskuterats av Jan Sundström (1989), Amanda Jönsson (2017) och Inga Serning (1962). Redskapsfynd är vanligare söder om Jämtland, men ett fint exempel finns också i Anundsjö socken i Västernorrlands län (Ångermanland), vilket diskuterats av bl.a. Viklund & Ödlund (1997) och Per Ramqvist (2014).

Tabellen i bilaga 1 visar dessa platser fyndsammansättning och dateringar som bland annat gjorts av nämnda författare. Dateringen av Tullingsåsfyndet kommer här nedan göras med hjälp av jämförelser med dessa fynd.

Störst likhet har Tullingsåsfyndet med ett fynd på Näsuddsholmen i Härjedalen, som bl.a. innehåller två spetsovala eldslagningsstenar och två holkyxor som är nära nog identiska med eldslagningsstenen och holkyxan i Tullingsåsfyndet. Även redskapsfyndet i Anundsjö i Ångermanland finns bl.a. en spetsoval eldslagningssten, en spjutspets och en holkyxa av samma karaktär som fynden i Tullingsås. Spetsovala eldslagningsstenar har diskuterats av Per Ramqvist (2014) som visar att dess spridning är relativt jämn i hela Norrland, såväl längs kusten som i inlandet. De återfinns i både grav- och boplatskontexter och dateras i de flesta fall till folkvandringstid. Ramqvist visar att användandet av dem avtagit under vendeltid då man successivt börjat använda eldslagningsstål och flinta istället (2014:87ff).

Avgörande för dateringen blir också holkyxan i Tullingsåsfyndet. Holkyxor är vanliga i Mellannorrland fr.o.m. 200 e.Kr. och därefter under hela järnåldern, även om andra yxor som t.ex. skafthålsyxor blir allt vanligare fr.o.m. vendeltid. Marta Lindeberg (2009) nämner att holkyxor är svåra att kategorisera typologiskt, då olika utseenden förekommit genom hela järnåldern. Däremot är holkyxans kontext enklare att dra slutsatser av, då de tillsammans med andra hantverksföremål av samma slag som i Tullingsås framförallt uppträder i både gravar och depåer under folkvandringstid och vendeltid. Ett exempel är de depåer av spadformiga ämnesjärn som Lindeberg själv undersöker i sin avhandling, som sällan innehåller något annat än just ämnesjärn förutom i ett fåtal fall då de också innehåller holkyxor (2009:34f; 108f).

Spjutspetsen som hittades i Tullingsås är av en modell som kan härledas till tidigare delen av järnåldern. Dess markerade rygg och förhållandevis breda ”vingar” påminner mycket om spetsar från sen bronsålder. Spetsar från sen järnålder brukar vanligtvis ha en slankare och mer långsmal form. Spetsen i Tullingsås har liknande drag som spetsar i både Näsuddsholmsfyndet och Drocksjöfyndet (se bilaga 1, tabell), varav det förstnämnda är daterat till 500-tal och det andra till 600-tal. Utifrån detta dateras Tullingsåsfyndet till sen folkvandringstid eller tidig vendeltid; 500-600-talet e.Kr.

Grav eller depåfynd? – Tidigare forskning

Misstanken att anläggningen var en söndereroderad stensättning avvisades när inga spår efter stenkonstruktioner kunde urskiljas varken över eller under markytan. Det enda som fanns under jord var som sagt en nedgrävning med kol i botten, medan alla fynd låg ovanpå markytan. Härmed återstår frågan vad för sorts aktivitet de upphittade fynden är ett resultat av; kan det vara en annan form av grav eller ett depåfynd?

För att få ett grepp om anläggningen ska den här jämföras med liknande anläggningar. Jan Sundström (1989) har undersökt så kallade redskapsdepåer i Hälsingland och Härjedalen (Drocksjön, Ränningstjärn, Rönnåsvadet, Kesudalen, Näsuddsholmen och Krankmårtenhögen, se bilaga 1, tabell). Han jämför dessa med anläggningar med liknande innehåll i Dalarna som istället klassats som gravar och vill göra en gemensam tolkning av dem då de tycks ha väldigt många gemensamma drag. Anläggningarna återfinns vid liknande lägen i landskapet, d.v.s. nära vatten, gärna på uddar eller holmar, alla är daterade till perioden 500-700-talen e.Kr. och de innehåller till stor del samma sorts fynd, så som hantverksredskap, smycken och vapen. Största skillnaden är att gravarna i Dalarna oftast har en överbyggnad i form utav en stensättning och att de innehåller brända människoben. Sundström driver här en tes om att alla anläggningar ska klassificeras som

gravar baserat på dess fyndsammansättning. Av de anläggningar han undersöker i Hälsingland och Härjedalen är det endast Drocksjöfyndet som undersökts arkeologiskt, resterande består av lösfynd som lämnats in av privatpersoner. Det har framkommit brända ben i tre av dem; Drocksjöfyndet, Ränningstjärn och Krankmårtenhögen. Sundströms huvudargument är alltså att de anläggningar som inte undersökts bör ha innehållit brända ben som aldrig tagits tillvara på, och därmed ska kallas gravar istället för depåer.

Även Viklund & Ödlund (1997) fick anledning att reflektera över det ovan nämnda Anundsjöfyndets klassificering. De kallar anläggningen för grav p.g.a. de brända ben som framkom vid undersökningen, och menar att detta stärker Sundströms tes att den här sortens anläggningar i första hand ska tolkas som gravar. Dock ska här nämnas att av de 5,7 gram brända ben som analyserades var det bara två stycken som säkert kunde sägas komma från människa, och den större delen av resten av dem kom med säkerhet från djur. Även i de fall där ben framkommit i Sundströms redskapsdepåer har det varit i mycket små mängder, trots att där alltid finns ett brandlager. Gravarna i Dalarna följer också detta mönster, även om de innehåller ben handlar det oftast inte om en mängd som kan representera en hel person.

2012 gjordes ännu ett redskapsfynd som daterats till vendeltid i Lillbörtnan i Åsarne socken i södra Jämtland (Jönsson 2017, se också bilaga 1, tabell). Här har rapportförfattaren Amanda Jönsson knutit an till Sundströms diskussion angående frågan grav eller inte grav och menar att frågan i huvudsak är teknisk. Det handlar om hur arkeologerna ska registrera lämningen i FMIS och hur vi med moderna termer ska förklara vad anläggningen är för något. Hon visar på att vår uppfattning om vad en grav är inte behöver vara samma sak som under järnåldern och att spektrumet mellan grav och depå kan vara betydligt bredare och spretigare än vad vi kan föreställa oss. Precis som den undersökta anläggningen i Tullingsås saknade depåfyndet i Lillbörtnan en synlig gravkonstruktion och människoben, däremot innehöll den en nedgrävning med 2,7 kg brända och krossade älghorns- och skallfragment.

Anna Röst (2016) har i sitt avhandlingsarbete gått längre i att ifrågasätta arkeologins sätt att definiera anläggningar av den här typen, d.v.s. gravar med små mängder eller inga ben. Hennes avhandling tar i tu med gravskick från yngre bronsålder och äldre järnålder i Mellansverige. I hennes material blir det tydligt att det vi oftast väljer att kalla grav inte alltid följer definitionen för vad en grav är. Hon definierar en grav som ”en plats där kroppen av en död individ placeras, med eller utan särskild konstruktion och med eller utan föremål” (2016:58). Hon har tittat närmare på två gravfält där anläggningar som klassificerats som gravar innehåller varierande mängder ben efter människor, ofta handlar det om en ofullständig mängd och ibland finns där ingenting. En sedan länge framstående förklaringsmodell har varit att kremeringen av kroppen har varit det viktiga, och att vad som togs med till själva graven inte var så noga (Röst 2016:30).

Röst redogör för tidigare forskning där forskare använt olika begrepp för att förklara bronsåldersgravarna. Bl.a. har Anders Kaliff beskrivit dem som *altaren*. Han menar att de handlingar vi kopplar till altaren idag stämmer bättre överens med hur de så kallade bronsåldersgravarna använts (Kaliff 2005; 2007:81; 2009). Andra forskare har istället undersökt möjligheten att kalla anläggningarna för *vilorum*, som använts för att kunna tala om gravar och andra anläggningar som delar av en begravningsprocess. Därmed försvinner synen på en grav som en sluten kontext, vilket ger anledning att lyfta blicken och undersöka fler komponenter i landskapet som kan ha varit samtida med lämningen i fråga (Röst 2016:58f). Röst närmar sig försiktigt Kaliffs linje, men istället för altare använder hon sig istället av begreppet *monument* för att lägga så lite värdering i anläggningens definition som möjligt. Röst kommer också till slutsatsen att gravskicket präglats av

en mängd variabler som kan ha spelat in. T.ex. kan kronologi, social identitet, transformationsprocesser (kremering/icke kremering), tid och minnen tillsammans med en mängd mindre synliga faktorer antagligen ha spelat roll för hur den döde skulle tas om hand (Röst 2016:301).

Slutsatsen blir att Tullingsåsfyndet inte ska tolkas som en grav, mycket på grund av att man vid undersökningen inte fann några mänskliga kvarlevor, men också på grund av den diskussion som förts ovan – vi behöver större förståelse för lämningstypen och landskapet den uppstått i innan vidare slutsatser kan dras, t.ex. vet vi inte om eller hur den kan kopplas till begravningsprocesser. Precis som i de ovan nämnda bronsåldersexemplen innehåller redskapsfynden bara i vissa fall benfragment, och finns där några är de ofta mycket få och ibland inte ens rester av människor. Sundström (1989) nämner att en gemensam tolkning krävs för redskapsdepåerna och gravanläggningarna i Dalarna eftersom de fyndmässigt ser så lika ut. Jag vill framhäva att Sundström har rätt i att lämningarna borde diskuteras gemensamt, men att man ändå ska göra skillnad på de anläggningar som innehåller ben och de som inte gör det. Genom att ifrågasätta hur de döda egentligen hanterats kan vi nå en djupare förståelse för den kulturella miljö som lämningarna anlagts i och hur dessa vilorum använts. För den tekniska bedömningen är det alltså mer korrekt att kalla Tullingsåsfyndet för en depå, ett begrepp som också behöver en redogörelse då det kan ha flera olika betydelser.

Depå eller depå?

Precis som att gränsen mellan grav och depå kan vara suddig kan även gränsen mellan depå och depå vara svår att tyda. Ett sätt att förstå spektrumet av olika depåer är att se till de begrepp som vuxit fram inom arkeologin för att förklara fenomenet. Marta Lindeberg har i sin avhandling försökt ta avstånd från tidigare tolkningar som vill förklara depåer av spadformiga ämnesjärn som temporära depåer som var menade att hämtas upp vid ett senare tillfälle. För att göra detta har hon använt en ny teoretisk förklaringsmodell för ämnesjärnen med hjälp av begrepp som *structured deposition* och *ritualization*. Båda de här begreppen handlar väldigt kortfattat om handlingar och aktiviteter (så som deponering) som följer vissa regler och mönster. Begreppet ritualisering kan förstås på både en mer vardaglig nivå samt en religiös/rituell nivå. En handling som ritualiserats är något som skett vid upprepade tillfällen och som börjat följa en oskriven praxis, där ett vedertaget mönster börjat ta form (Lindeberg 2009:15ff; Bell 1992). Christine Bell använder begreppet för att förklara allt ifrån religiösa ritualer till middagspromenader, och menar att när dessa handlingar börjar följa en praxis för hur de ska utföras har de blivit del av kulturens signalement, och kan vidare ses som en form av maktbevarande strukturer (Bell 1992; Monikander 2010:18f; Spangen 2016:75). Anne Monikander (2010) lyfter problemet med att ritualisering enligt Bells definition blir för brett när det innefattar alla former av handlingar, både heliga och profana. Hon betonar att det är värt att göra skillnad på religiösa ritualer och ritualiserade handlingar. Ritualen är enligt Monikanders definition ”en ritualiserad handling som kräver ett rituellt åtagande och tron på någon form av ickemateriella krafter och som bara kan utövas inom sin egen kontext, det vill säga inom ett trossystem som omfattas av flera människor.” (2010:19f).

Just här, i Tullingsåsfyndets fall, är begreppet användbart när det ska poängteras att denna typ av anläggningar inte kommit till på rent ekonomiska eller funktionella grunder (även om ju ritualen givetvis är funktionell inom sin kulturella kontext). Jag tar avstånd från tolkningar som förklarar redskapsdepåerna som tillfälliga depåer som var menade att hämtas upp vid ett senare tillfälle, för att istället se dem som en aktiv handling som skett med ett rituellt åtagande och med en tro på

högre krafter som bakgrund. Det är också tydligt att handlingen utförts i liknande form i stora delar av landet. Ytterligare ett argument för att det inte handlar om en rent funktionell handling är att järnföremålen i alla ovan nämnda fall varit eldpåverkade.

Sammanfattande diskussion

Jag har här argumenterat för att den undersökta anläggningen inom boplatz RAÄ Ström 128:1 inte är en grav, men att den absolut ska ses som ett resultat av en ritualiserad aktivitet. På vilka grunder deponeringen skett och hur platsen använts tidigare eller senare har den här undersökningen inte kunnat dra några slutsatser om. Då liknande anläggningar i Mellannorrland och Dalarna ofta innehåller rester av brända ben skulle händelsen i Tullingsås kunna ha kopplingar till begravningsaktivitet. Gropen i Tullingsåsfyndet kan av storleken att döma ha rymt en vuxen människa och kollagret skulle kunna vara rester efter en kremation (se bild 5). I andra anläggningar, t.ex. Drocksjöfyndet, har brända ben framkommit i just brandlagret. Då inga ben återfunnits i Tullingsås styrker det en teori om att anläggningen ska tolkas som en depå eller möjligtvis som en del av en begravningsprocess. Händelseförloppet i Tullingsås kan ha sett ut som följande:

1. Gräva grop, ca 2,5 m lång och okänd bredd
2. Elda (kanske en människa men definitivt vapen och redskap)
3. Tömma gropen, endast fläckvis med kol blir kvar
4. Fylla igen gropen
5. Placera vapnen och redskapen på den igenfyllda gropen (möjligtvis täcka med torv)
6. Eventuella brända ben placeras på en annan plats (hantering okänd)

Om anläggningen inte skulle vara resultat efter en begravning så har samma händelseförlopp ägt rum men då utan den döde. För att få en bättre inblick i lämningens roll i sin samtid skulle landskapsanalyser behöva göras samt fler undersökningar av lämningar som rumsligt ofta uppträder tillsammans med depåer som dessa. I den här rapporten har t.ex. den direkta närheten till boplatz RAÄ Ström 128:1 hittills utelämnats ur diskussionen. Boplatzen definieras enbart av stora mängder skörbränd sten som anses vara rester av en boplatzindikerande aktivitet, men skulle det lika gärna kunna kopplas till aktivitet rörande deponeringen? Skörbränd sten återfinns ofta vid redskapsdepåer, men eventuella samband har inte diskuterats närmare inom forskningen. Även stensättningar spelar roll här. I vattendragen närmast Tullingsås, d.v.s. Ströms Vattudal och Russfjärden, finns tio registrerade stensättningar fördelat på 7 RAÄ-nummer (se bild 13). I anslutning till stensättningarna och längs nämnda vattendrags stränder finns också stora mängder skärvsten som endast i enstaka fall också innehåller avslag, dock har alla registrerats som boplatser. Sakerligen finns fler lämningar som borde tas hänsyn till för att få en klarare bild av hur folk levde och verkade i dessa områden under mellersta järnålder. Poängen är att det behövs ett nytt synsätt på materialet och nya frågeställningar. Tolkningen av Tullingsåsfyndet har dock baserats på den information som finns idag och hur den här sortens anläggningar för nu kan klassificeras.

Bild 13. Stensättningar markerade med röda trekanter.

Litteratur

- Bell, Catherine. 1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford University Press.
- Jönsson, Amanda. 2012. Begravning och rituell tradition i Norrlands inland – exemplet Fotingen. *Människor i vikingatidens Mittnorden. Fornvårdaren nr 32*, s. 110-131. Red. Ove Hemmendorff.
- 2017. *Fyndet från Lillbörtnan*. Jamtli.
- Kaliff, Anders. 2005. The Grave as Concept and Phenomenon. Reflections on the Relation between Archaeological Terminology and Interpretation. *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*, s. 125-142. Red. Tore Artelius & Fredrik Svanberg. The Swedish National Heritage Board, The Museum of National Antiquities in Sweden.
- 2007. *Fire, Water, Heaven and Earth. Ritual practice and cosmology in ancient Scandinavia: An Indo-European perspective*. Riksantikvarieämbetet.
 - 2009. Tolkning eller analytiskt redskap? Om terminologins betydelse vid tolkning av rituella lämningar. *Döda personers sällskap: gravmaterialens identiteter och kulturella uttryck*, s. 19-33. Red. Ing-Marie Back Danielsson. Stockholms universitet.
- Lindeberg, Marta. 2009. *Järn i Jorden. Spadformiga ämnesjärn i Mellannorrland*. Stockholms universitet.
- Monikander, Anne. 2010. *Väld och vatten. Våtmarkskult vid Skedemosse under järnåldern*. Stockholms universitet.
- Ramqvist, Per H. 2014. Om järnålderns och medeltidens bebyggelseetableringar i norr. *Arkeologi i Norr 14*, s. 81-106. Red. Per H Ramqvist. Umeå universitet.
- Röst, Anna. 2016. *Fragmentariska platser, ting och människor*. Stockholms universitet.
- Serning, Inga. 1962. Järnåldersgravarna vid Horrmundsjön i Transtrands socken. *Dalarnas hembygdsbok 1962*. Falun.
- Sundström, Jan. 1989. Rika järnfynd från Härjedalen. *Arkeologi i fjäll, skog och bygd. Del 2: Järnålder – medeltid*, s. 21-30. Red. Ove Hemmendorff. Jamtli.
- Spangen, Marte. 2016. *Circling Concepts. A Critical Archaeological Analysis of the Notion of Stone Circles as Sami Offering Sites*. Stockholms universitet.
- Van Vliet, Krista. 2013. *Högstatusfynd i fjällmark. Eneggade svärd i redskapsfynd från yngre järnålder i södra Nordskandinavien*. Stockholms universitet.
- Viklund & Ödlund. 1997. *Forskningsprojektet Härdar och gravar i Norra Ångermanland. Rapport 1997:1. Arkeologisk undersökning av del av fornlämning nr 5 (lokal numrering), Anundsjö socken, Ångermanland*. Örnsköldsviks museum.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Jamtli's dnr:</i>	261-2009-F5CC
<i>Länsstyrelsens dnr:</i>	431-6112-2009
<i>Finansiär:</i>	Länsstyrelsen
<i>Kommun:</i>	Strömsund
<i>Socken:</i>	Ström
<i>Fastighet:</i>	Tullingsås 3:43
<i>Undersökningstyp:</i>	Arkeologisk undersökning
<i>Undersökningstid:</i>	7-8 maj 2009
<i>Tidsåtgång i fält:</i>	5 dagsverken
<i>Tidsåtgång arkivstudier samt rapport:</i>	20 dagsverken
<i>Personal i fält:</i>	Antikvarie Amanda Jönsson (grävledare), och antikvarie Karl-Johan Olofsson.
<i>Volontär i fält:</i>	Erik Svanberg
<i>Rapport:</i>	Annabell Rahm
<i>Undersökt yta:</i>	0,75 m ²
<i>Lägesangivelse:</i>	Ek. kartan J141-20f4-5g-h74
<i>Koordinater:</i>	N 7074816 E 526914
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF 99
<i>Höjd över havet:</i>	285-290 m
<i>Dok material:</i>	Förvaras hos Jamtli

Bilaga 1, tabell (1/2)

		Drocksjön Ängersjö 153:1 Hälsingland	Ränningstjärn Tännäs 278:1 Härjedalen	Rönnåsvadet Lillhärda 5:1 Härjedalen	Kesudalen Storsjö 93:1 Härjedalen	Näsuddsholmen Storsjö 30:1 Härjedalen	Krankmårtenhögen Storsjö 9:1 Härjedalen	Anundsjö Anundsjö 682:1 Ångermanland	Lillbörtnan Åsarne 172 Jämtland	Tullingsås Jämtland
Vapen	Svärd	1	1	2	1					
	Spjutspets	1		1		2	1	1	2	1
	Spjutspets m mothakar	1								
	Pilspets	2	3	8			8	2	2	
Redskap	Holkysa	2	1	1	1	2	1	1		1
	Skaftålsysa				1				1	
	Kniv	4	2 (3)	2 (3)	2	4	3	2	2	
	Hammare	3	1						1	
	Tång	2	1							
	Rasp	2	1	1	1					
	Fil	1	1 (0)	1	1					1
	Hyveljärn	7	3						1	
	Stämjärn	1								
	Såg	1								
	Skedborr	1								
	Mejsel	1								
	Kil	1								
	Syl	1							1	
	Sax		1						1	
	Skrapa		1							
	Eldstål		1						1	
	Eldslagningssten					2		1		1
	Eldslagningsflinta	x			x	x		x		
	Pincett									
	Bryne	1								
	Rör	1								
Dräkt- detaljer	Ryggknappsspänne									
	Bågspänne		1							
	Genombrutet spänne									
	Sölja					1			1	
	Armband									
	Pärla						1			
Ämnen	Ten	1 (2)								
	Järnband	1 (0)								
Övrigt	Beslag	3		2						
	Krampa	1								
	Nit	1								
	Spik	1								
Datering		600-tal	700-tal	600-tal	700-tal	500-tal	600-tal	400-800-t	vend-tid	500-600-t
Gravin- dikationer	Spänne/pärla		x			x	x		x	
	Eldstål		x						x	
	Eldslagningssten					x		x		x
	Flinta	x			x		x			
	Ben/horn	x								
	Brända ben (mängd)	x	x				x	x		
	Kol	x	x			x	x	x		x
	Glödskal	x	x	x	x	x	x		x	
	Stensättning	x								

Bilaga 1, tabell (2/2)

		N Bredsundsnäset G 3 Transtrand 140:1 Dalarna	N Bredsundsnäset G 4 Transtrand 140:1 Dalarna	S Bredsundsnäset Transtrand 50:1 Dalarna	Vejsundsfjärden Transtrand 174:1 Dalarna	Kvien Dalarna
Vapen	Svärd	1	1		1	
	Spjutspets	1				1
	Spjutspets m mothakar					
	Pilspets	15-20	2	2	6	7
Redskap	Holkysxa			1	1	1
	Skaftålsyxa	1				
	Kniv	3?	1	1	3	2
	Hammare	3				
	Tång	1				
	Rasp	1	1		1	1
	Fil	2		1	1	1
	Hyveljärn					
	Stämjärn					
	Såg					
	Skedborr					
	Mejsel	4			1	
	Kil	2				
	Syl					1
	Sax					
	Skrapa					
	Eldstål					
	Eldslagningssten					
	Eldslagningsflinta			x		
	Pincett				1	
	Bryne	1			1	
	Rör					
Dräkt- detaljer	Ryggknappsspänne	1				
	Bågspänne			1		
	Genombrutet spänne	1				
	Sölja					1
	Armband	2				
	Pärla	15-20				
Ämnen	Ten					
	Järnband					
Övrigt	Beslag					
	Krampa				2	
	Nit					
	Spik					
Datering		600-tal	vend-tid	700-tal	700-tal	600-tal
Gravin- dikationer	Spänne/pärla	x		x		
	Eldstål					
	Eldslagningssten					
	Flinta				x	
	Ben/horn	x	x			
	Brända ben (mängd)	x	x	x	x	
	Kol	x	x	x	x	
	Glödskal	oklart	oklart	oklart	oklart	oklart
	Stensättning	x	x	x	x	

Tabell baserad på tabeller från Sundström 1989:28f och kompletterad med information från Jönsson 2017; Serning 1962; van Vliet 2013:26; Viklund & Ödlund 1997. Exempelen från Dalarna är endast ett urval av Sernings sammanställning.

Bilaga 2, fyndlista

Nr	Sakord	Material	Antal	Längd (mm)	Bredd (mm)	Tjock (mm)	Vikt (g)	X	Y
Fynd 1	Metallföremål	Järn	1	35	22	11	8,9	102,9	198,95
Fynd 2	Metallföremål	Järn	6	12-29	9-19	5-18	18,7	102,6	200,1
Fynd 3	Metallföremål	Järn	1	27	11	11	3,9	102,5	200,05
Fynd 4	Spjutspets	Järn	1	135	28	15	74,6	102,8	200,47
Fynd 5	Holkya	Järn	1	130	41	39	251,6	102,22	200,18
Fynd 6	Metallföremål	Järn	7	4-34	2-17	2-5	8,2	102	200
Fynd 7	Metallföremål	Järn	1	21	17	8	3	101,2	199,8
Fynd 8	Metallföremål	Järn	1	25	11	7	2,1	104,4	200,6
Fynd 9	Fil	Järn	1	110	8	6	20,8	104	200
Fynd 10	Eldslagningssten	Sten	1	53	33	20	-	-	-

Nr	Anmärkning
1	Funnen i ytan
2	Funnen i tuva
3	Under tuva
4	Holk, förkolnat träskaft och nit
5	Funnen i ytan av Erik Svanberg 2007
6	Flagor från holkya, funna inom rutan
7	
8	
9	Koordinaterna baserade på Karl-Johan Olofssons minnesbild 10 år efter besiktningsstillfället
10	Oklart exakt var i anläggningen eldslagningsstenen är funnen, finns nu i Erik Svanbergs ägo

Bilaga 3, fotobilaga

Anläggningen syns som en svag förhöjning vid de stående träden centralt i bild. Bilden tagen mot SV vid besiktningstillfället 2007.

Anläggningen centralt i bild. Bilden tagen mot S vid besiktningstillfället 2007.

Anläggningen centralt i bild. Bilden tagen mot SÖ vid besiktningstillfället 2007.

Anläggningen syns centralt i bild vid grästuvorna till vänster om träden. Bilden tagen mot SV vid besiktningstillfället 2007.

Anläggningen i form utav grästuvor (där också fyndkoncentrationen var) till höger om de två träden. Bilden tagen mot Ö vid besiktningstillfället 2007.

Arkeolog Karl-Johan Olofsson metalldetekterar anläggningen innan grävningens start i maj 2009. Bild tagen mot NÖ.

Återbesök maj 2017. Bilderna ovan tagna mot N. Bilden nedan tagen mot Ö.

Återbesök maj 2017. Stranden kring anläggningen nästan helt torrlagd, under sommarhalvåret är den däremot helt dämd. Bild ovan tagen mot SV, bild nedan tagen mot S.

Fynd 1. Järnföremål, fram- och baksida, 35 mm lång.

Fynd 2. Järnföremål, 12-29 mm långa.

Fynd 3. Järnföremål, 27 mm lång.

Fynd 6. Järnföremål, 4-34 mm långa.

Fynd 7. Järnföremål, 21 mm lång.

Fynd 8. Järnföremål, 25 mm lång.

Fynd 10. Ytterligare vinklar av den spetsovala eldslagningsstenen, 53 mm lång.

Datum
2016-01-26

Jamtli
Att: Björn Olofsson
Box 709
831 28 Östersund

KONSERVERINGSRAPPORT

Uppdrag

Konsivering av 3 järnföremål från arkeologisk undersökning av en förmodad grav
Jä, Strömsunds kn, Ström sn, Raä 128:1, Tullingsås

Lämningen är överdämd på grund av vattenreglering och föremålen hade legat under vatten stora delar av året. De var överlag i dåligt eller mycket dåligt skick, men alla hade en substantiell metallkärna.

Beskrivning

Järnföremål

Fnr 4

Spjutspets med holk

Komplett men bruten tvärs över holken och kraftigt deformerad av stora korrosionsblåsor. Flera av dessa har inte avlägsnats eftersom det uppstår hålrum under. Markerad rygg. Rester av förkolnat träskäft i holken och bevarad nit tvärs igenom.

Längd: 13,5 cm

Tjockt skikt av korrosionsblandad, lerig jord med inslag av grus.

De förkolnade träresterna i holken impregnerades med akrylatharts, 10%-ig Paraloid™ B72 (sampolymer av etylmetakrylat och metylakrylat) löst i 50/50 etanol/acetone och brottet limmades med cyanoakrylatlim Loctite® 480. Se vidare *Generell behandling* nedan.

Postadress

Acta KonserveringsCentrum AB
Riddargatan 13 D
114 51 Stockholm

Telefon

073-972 5525
073-360 7473

E-post

carola.bohm@actakonsivering.se
info@actakonsivering.se

Bankgiro

230-7155

Organisationsnummer

556744-7395
Företaget godkänt för F-skatt

Hemsida

www.actakonsivering.se

F 4, före konservering

Efter konservering

*Rester av förkolnat
träskäft syns inne i
holken innan fragmentet
limmades på plats*

Fil (utan nummer)

Kvadratisk genomsörning med grunda, tvärgående spår på alla fyra sidor. Mestadels välbevarad glödskaitya; något uppsprucken och enstaka bortsprängda partier. Substantiell metallkärna. Avbruten i övre änden; korroderad och något deformerad tånge.

Längd: 11 cm

Tunt skikt av korrosionsblandad, lerig jord med inslag av grus.

Se vidare *Generell behandling* nedan.

Fil, före konservering

Efter konservering

Holkyxa (utan nummer)

Någon ursprunglig yta var svår att identifiera, men den ena sidan av yxan är något bättre bevarad än den andra. På den sämre sidan finns ömsom barlagda rena metallytor, ömsom stora, misspyrdande korrosionsblåsor. Något har dessa gått att trimma ner, men flera har lämnats kvar eftersom det annars uppstår hålrum under och ännu mer barlagd ren metall. Troligen är dock hela längden bevarad då ett av alla pålimmade fragment förefaller vara ett hörn av eggen. Bevarad längd: 13 cm

Holkyxan hade tillvaratagits av en privatperson och legat okonserverad flera år innan den arkeologiska undersökningen utfördes 2009. Föremålet hade fortsatt att brytas ner och all ursprunglig yta som kunde finnas i korrosionsprodukterna hade sprängts loss från metallkärnan. Metallkärnan var täckt av lös, intorkad rost, lösa korrosionsflagor och några kvarsittande korrosionsblåsor. De lösa fragmenten var täckta av ett tunt skikt av korrosionsblandad, finkornig jord.

De lösa fragmentens placering identifierades och limmades på plats med cyanoakrylatlim Loctite® 480 efter att alla ytor rensats försiktigt från lös rost och jordpartiklar med mikrobläster. En mängd luftfickor i korrosionslagren fylldes också ut med samma lim. Inför urlakningen, lindades yxan in hårt med remsor av Tyvek® (fiberduk av polyeten) som säkrades med fisklina – detta för att undvika att de limmade fragmenten skulle kunna lösgöras under urlakningen. Efter urlakningen satt fragmenten fortfarande väl på plats och de värsta korrosionsblåsorna trimmades ner så långt möjligt. Se vidare *Generell behandling* nedan.

Holkyxa, före konservering

Som mottaget, med en stor mängd ytfragment som sprängts loss

Efter fastlimning av lossnade korrosionskrustor

Efter urlakning, nedtrimning av korrosionsblåsor och ytbehandling (jmf bilden ovanför)

Troligen eggen

Efter urlakning, nedtrimning av korrosionsblåsor och ytbehandling (andra sidan)

Generell behandling

Föremålets ytor rensades fram mekaniskt med hjälp av mikrobläster (glaspulver), skalpell, sonder och med roterande diamanttrissa under mikroskop (x7-30).

De urlakades för att avlägsna kloridsalter i 1% natriumhydroxidlösning (NaOH) (pH 12) i 17-19 veckor. Lösningen byttes regelbundet och kloridhalten kontrollerades med silvernitratstest.

F nr	Föremål	Kloridurlakning
4, u nr	Fil, spjutspets	17 veckor i NaOH
u nr	Holkyxa	19 veckor i NaOH

Efter avslutad urlakning sköljdes föremålen i avjoniserat vatten tills pH var neutralt. De dehydrerades i etanol (99,5%) under två veckor med ett byte av etanolbad och torkades sedan i varmluftsugn (50°C) i sex dygn.

För att undvika att alla pålimmade fragment lossnade, dehydrerades **holkyxan** mycket hastigt i två etanolbad under två dygn, torkades i varmluftsugn i tre dygn och eftertorkades i slutet kärl med silikagel (Ambragel™).

Slutligen ytbehandlades föremålen först med Dinitrolpasta (korrosionsinhibitor Dinol®, petroleum sulfonat som aktiv ingrediens och löst i lacknafta) och sedan med mikrokristallint vax (Shell Micro Crystalline Wax HMP).

Föremålen har fotograferats digitalt före och efter konserveringen.

Hantering och förvaring

Järnföremål skall förvaras – och, i förekommande fall, ställas ut – i torr miljö, inte över 18% relativ luftfuktighet. Arkeologiska järnföremål skall alltid hanteras med handskar och med försiktighet då även föremål med en till synes solid metallkärna kan vara partiellt genomkorroderade och därmed mycket spröda.

Carola Bohm
Konservator

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2017

ISSN 1654-2045

- 2017:1 Förfart Brunflo – Arkeologisk utredning etapp 2
Anna Engman
- 2017:2 Fångstgropar vid väg 315 – Arkeologisk undersökning av
RAÅ Klövsjö 72:1 och Klövsjö 75:1
Anna Engman
- 2017:3 Arkeologisk förundersökning av Rätan 30:1 – Schaktövervakning i samband
med omdragning av vatten- och avloppsledningar längst väg 315
Anna Engman
- 2017:4 Östersunds gamla kyrka – Ny toalett för personer med
funktionsnedsättning 2014–2015
Sara Höglund
- 2017:5 Åre gamla kyrka – Tillgänglighetsanpassning av entré 2013–2015
Sara Höglund
- 2017:6 2016 års fornminnesinventering i Jämtlands län
Karl-Johan Olofsson
- 2017:7 Liggmilan på Bäckedal – Arkeologisk undersökning av fornlämning RAÅ Sveg 914
Lars Inge Lööf och Annabell Rahm
- 2017:8 Fyndet från Lillbörtnan – Arkeologisk undersökning av
RAÅ Åsarne 172, depåfynd, 2012
Amanda Jönsson
- 2017:9 Duveds kyrka – Rekonstruktion av vattenutkastare
Sara Höglund
- 2017:10 Duveds kyrka – Utbyggnad för värmepump
Sara Höglund
- 2017:11 Hotagens kyrka – Nytt staket
Sara Höglund
- 2017:12 Tullingsåsfyndet – Arkeologisk undersökning av en redskapsdepå
Annabell Rahm
- 2017:13 Slandromsån – Utredning i samband med byggandet av
gång- och cykelväg i anslutning till Frösö 166:1
Anna Engman
- 2017:14 Kallbadhuset i Stavre – Grundläggningsarbeten och ny brygga
Sara Höglund